

על שלושה ועל ארבעה

אמיר חצרוני

דוקטורט כגן עדן של שוטים

בראשית השנה התפוצצה פרשת לימודי תואר השלישי של יאיר לפיד באוניברסיטת בר אילן. בעוד הפוליטיקאי המתחיל מתגאה בקפיצת הדרך הנחשונית שעשה – מבוגר י"ב ללא תעודת בגרות ועד לדוקטורט באוניברסיטה מוכרת בתוך שנה – התקשורת, הציבור הרחב וגם המועצה להשכלה גבוהה – להלן מל"ג – התפעלו פחות. מל"ג דרשה הסברים, ואוניברסיטת בר אילן נאחזה כבקרנות המזבח בעקרון החופש האקדמי (סעיף 15 לחוק המועצה להשכלה גבוהה משנת 1958) המתיר למוסד אקדמי לפעול כראות עיניו בעניינים אקדמיים במסגרת תקציבו, ומסיר את הביקורת השיפוטית והמנהלית מעל החלטות אקדמיות – לרבות קבלה ודחייה של סטודנטים. ההסבר לא התקבל על דעת מל"ג, שדרשה מהאוניברסיטה למצוא דרך שתאפשר ללפיד ולסטודנטים נוספים שבר אילן כבר קיבלה ללימודי תואר שלישי מבלי שיש להם תואר ראשון (ואולי גם מבלי שיהיו זכאים בכלל להתקבל ללימודי תואר ראשון) להשלים את התואר החסר, וכך תכשיר בדיעבד את המסלול הסופר-מקוצר. לפיד, מצידו, טען שכל מה שעשה נעשה באישור רשויות האוניברסיטה שבחנו את הישגיו העיתונאיים והספרותיים כסופר בלשים ומצאו אותם שקולים לפחות לתואר ראשון. הוא כמובן צדק בעובדות. עד כאן סיפור המעשה על דוקטורט זריז ב"לימודי פרשנות ותרבות" – ומכאן לפרשנות עצמה.

חוק המועצה להשכלה גבוהה נחקק בשנת 1958 גם על מנת להגן על פרופסורים שביטאו קו מחשבה עצמאי וסירבו ללכת בתלם בתקופה שבן-גוריון שאף להכפיף את האוניברסיטאות ואת המדע הישראלי בכללותו לממשלה. החוק יצר חציצה בין הממשלה לסגל האקדמי בדמות מל"ג, שאמורה לספק רשת ביטחון למדען שלא יחשוש כי אם יחקור ויכתוב דברים שאינם עולים בקנה אחד עם עמדת השלטונות ייאבד את פרנסתו. למרבה הצער, הניסוח של החוק – ברוח הסוציאליזם הממלכתי של ראשית ימי המדינה – מעניק את החופש האקדמי דווקא למוסדות האקדמיים; אך עדיין כל בר דעת מבין כי החופש האקדמי של האוניברסיטה הוא תירוץ דחוק מאוד לקיצור לימודי דוקטורט לסלבריטאים שמשלמים שכר לימוד בצ'קים לא דחויים.

החופש האקדמי גם לא נועד להיות אמצעי להפיכת האוניברסיטאות מיצרניות ידע מהותי למשרדי פרסום שממציאים buzzwords. בעת שנחקק חוק המועצה להשכלה גבוהה איש לא שיער, ככל הנראה, שכעבור מספר עשורים לסטודנטים יימאס מהדיסציפלינות הותיקות, ש"לימודי מגדר" ו"לימודי משפחה" שאין מאחוריהם משנה תיאורטית סדורה יהיו פופולאריים יותר מסוציולוגיה וספרות. אף אחד גם לא האמין שאוניברסיטאות מבוססות ימהרו להיכנע לתכתיבי האופנה וימלאו את הקמפוסים בחוגים עם שמות קליטים, כגון "לימודי פרשנות", שבוגריהן יגישו עבודות דוקטורט עם כותרות מדליקות, כגון "התשוקה בין המטפל למטופל (בפסיכותרפיה) בהשוואה לתשוקה בין הצלם לאובייקט המצולם", או "המקום הביניימי, בין כאן לבין שם, מקרה נמל התעופה לוד/בן גוריון".¹ אינני בא להטיל ספק בחשיבות הבנת הקשר בין מטפל למטופל, בצורך לנתח את עבודת הצלם, ואפילו לא בערך של היכרות מעמיקה עם הטרמינל של נתב"ג – אך ההשוואות המופרכות בין אלמנטים זרים שאין ביניהם קשר של ממש,

1 אלו עבודות דוקטורט שאושרו בתוכנית ללימודי פרשנות של אוניברסיטת בר-אילן. ניתן למצוא אותן באתר האינטרנט של התוכנית: <http://www.biu.ac.il/interdis/hermeneu/alumni.html>

שמשמשות אליבי למתן תואר דוקטור, הן תמצית האסון הפוסט-מודרניסטי בגרסתו האקדמית, שמאפשר גם ליאיר לפיד להתקדם לתואר שלישי – כי אם הגיגים מכולגנים ותיאוריות בגרוש מעניקים Ph.D., מדוע לא להכיר בספרי מתח כתובים היטב ונרטיבים הדוקים כשקולים לתואר ראשון?

לאוניברסיטה יש כמובן גם שיקולים יותר פרוזאיים. בשביל להבין מה מניע אוניברסיטה ישראלית לקבל ללימודים לתואר מתקדם סטודנטים שלכל הדעות אינם עומדים בתנאי הסף (וגם – כמו שנראה – לאפשר להם לסיים את הלימודים די בקלות) צריך להבין שמנגנון התקצוב של האוניברסיטאות בארצנו תלוי בקיומם של הסטודנטים הללו ובהצלחתם האקדמית (לפחות על הנייר). מחצית מסכום ההקצבות שמקבלות האוניברסיטאות מהמדינה ניתן עבור "מחקר" וכשליש מאותו חצי מחקרי ניתן ביחס ישיר למספר הדוקטורנטים שרשומים ללימודים ומסיימים אותם בתוך ארבע שנים לכל היותר. על הקצבות המדינה מתווסף שכר הלימוד שמשלמים הדוקטורנטים. כך יוצא שהיאיר-לפידים שווים לבר אילן בהערכה זהירה סדר גודל של 100 מיליון ש"ח לשנה, שהם למעלה מעשירית מהתקציב הכולל של האוניברסיטה. זאת ועוד, הוספת שמות חדשים למצבת הדוקטורנטים היא הדרך הקלה ביותר לאוניברסיטה להגדיל את ההכנסות שהיא מקבלת ממל"ג מבלי להגדיל מהותית גם את סעיף ההוצאות, כי דוקטורנטים – במיוחד במדעי הרוח ובמרבית מדעי החברה – לא דורשים כיתות, ציוד או מעבדות; הכסף שהמדינה משלמת עבורם ושכר הלימוד שהם עצמם משלמים מתפיח את חשבון הבנק של האוניברסיטה, גם אם עבודות הדוקטורט שהם מגישים בסופו של התהליך הן באיכות מזעזעת (זאת בניגוד למחקרי סגל, שאם לא יתפרסמו בכתבי עת בינלאומיים סלקטיביים לא יביאו לאוניברסיטה שום תוספת תקציבית מהמדינה). נכון שישנו מיעוט של דוקטורנטים שמקבלים מלגת קיום שעולה כסף למוסד (מ-2,000 ועד 4,000 ₪ לחודש לסטודנט – לא בהכרח כל השנה או כל התואר), אבל אפילו כל הדוקטורנטים של בר-אילן היו מקבלים סטיפנדיה מלאה למשך כל לימודיהם (מה שכאמור רחוק מאוד מהמצואות) – עדיין האוניברסיטה היתה מרוויחה עליהם לפחות 70

מיליון ₪ בכל שנה מהקצבות מדינה.² עד כמה הסכום הזה משמעותי? אם הוא לא היה נכנס לקופה אפילו רק שנה אחת – האוניברסיטה היתה נאלצת להקפיא לפחות לשלוש שנים את הנסיעות של אנשי הסגל הצעירים, הותיקים וגם הפנסיונרים לכנסים ולאירועים מדעיים בחו"ל. הפרופסורים, שהתרגלו לנסוע לפחות פעמיים-שלוש בשנה לארצות קרירות, היו מתייבשים בחמסינים של ישראל – כי התקציב השנתי הכולל ל"קשרי מדע" הוא בערך שלישי ממה שמביאים הדוקטורנטים.

התוצאה הבלתי נמנעת היא אינפלציה של דיפלומות המבוססות על עבודות דוקטורט בעלת ערך מוגבל, בלשון המעטה. בין שנת 1990 לשנת 2010 אוכלוסיית המדינה גדלה בפחות מחמישים אחוזים, אבל מספר מגדלי התואר השלישי שולש מ-500 ל-1500. מי שרוצה להאמין שהדוקטורנטים של 1990 היו פחות אמביציוזיים וכישרוניים מהסטודנטים של ימינו מוזמן להתמיד באמונתו. אחרים ישימו לב למתאם החיובי הפנטסטי שבין יישום מודל התקצוב של מל"ג, שמקנה לאוניברסיטאות תוספת תקציב עבור דוקטורנטים שמסיימים מהר את עבודת המחקר וקונס אותן בגין סטודנטים שמושכים את לימודיהם מעבר לזמן נתון (מה שנקרא בז'רגון של מל"ג "יעילות אקדמית נמוכה"), להגדלת מספר המחייכים מפה לאוזן כשהם לובשים גלימה בטקס הענקת התואר השלישי.

2 החישוב מתבסס על נתוני תקציב האוניברסיטה שמופיעים בדוח הדו-שנתי האחרון של ות"ת (ניתן להורדה מ: http://che.org.il/?page_id=9406). אוניברסיטת בר אילן קיבלה מות"ת כ-250 מיליון שקלים לשנה במסגרת "מרכיב המחקר" של הקצבות המדינה. כשליש מאותו סכום ניתן כפונקציה של מספר הדוקטורנטים הרשומים ללימודים באוניברסיטה. לסכום הזה צריך להוסיף את שכר הלימוד ששילמו הדוקטורנטים, שמוערך בעשרה מיליון ₪ לשנה. באוניברסיטת בר-אילן לומדים כיום 1,800 דוקטורנטים, אחרי שבתוך פחות מעשור האוניברסיטה כמעט הכפילה את חלקה היחסי בתוך כלל הדוקטורנטים: מ-10% בשנת 2000 ל-18% בשנת 2008. בשנים האלה מספרם של אנשי הסגל האקדמי הבכיר, החוקרים שמנחים את הדוקטורנטים, דווקא ירד – מה שהפך את המוסד הרמת-גני ל"אוניברסיטה עם עצימות הוראה" בז'רגון של מל"ג.

החיוך נמחק כשהם מורידים את הגלימה ומגלים שדוקטורט בינוני במדעי הכלום אינו מבטיח עבודה – לא באקדמיה, לא בשירות הציבורי, ולפעמים אפילו לא בשירות לקוחות. נשארתי דיסרטציה שאיש לא יקרא או יצטט ותעלה אבק לנצח בספרייה הלאומית – כי כך מחייב החוק.

כל זה לא רלוונטי, כנראה, ליאיר לפיד. מי שבא ללמוד רק במטרה להוסיף את הקידומת דוקטור לשלל תאריו יצליח – קרוב לוודאי – במשימה, בין אם הוא ראוי ובין אם לאו – כי אוניברסיטה ישראלית לא יכולה להרשות לעצמה להפסיד בכל שנה 100 מיליון שקל. ואולם, למרבה הפרדוקס, היוקרה שבתואר, שהביאה אנשים כאלה לספסל הלימודים, תלך ותיעלם ביחס ישיר למספרם של הדוקטורים הטריים.

לאחרונה, הודיעה ות"ת על כוונתה לשנות את הרכב מודל התקצוב – כך שחלקם של הדוקטורנטים ירד ואילו זכייה בקרנות מחקר "תחרותיות" ו"לא תחרותיות" תהיה אחראית לחלק הארי של הקצבות המדינה. על קרנות אלה נמנים משרדי ממשלה שונים וגם גופים בשוק הפרטי. לאור זאת, ייתכן כי לא ירחק היום שבו במקום שכל ממזר יהיה דוקטורנט – כל פרופסור יהיה חלטוריסט של המגזר העסקי.

אמיר חצרוני, בית הספר לתקשורת, המרכז האוניברסיטאי אריאל
בשומרון